

Ootamatud kohtumised

Arno-Toomas Pihlak

Jaan Ikmelt (1885–1953)

Ka tavalises argielus tulevad ette üllatavad ja ebatavalised kohtumised, kuid GULAG'i arhipelaagi kommunikatsiooniteedel ja nende ristmike – tapivanglate ja laagrite salvordalilikult sürrealistlikus maailmas said võimalikuks hoopis kummalisemad seigad ja kohtumised, mida muudes tingimustes ei oskaks endale isegi ette kujutada. Et nende ebatavalisust mõista, on vaja mõningaid teadmisi möödunud aegade ajaloosündmustest. Seepärast alustangi ajaloost.

1918. aasta 29. novembril kuulutati Narvas välja Eesti Tööraha Kommuun. Selle dokumendi allakirjutanute hulgas esineb Jaan Ikmelti nimi. Asjata otsiksin tema kohta andmeid ENE lehekülgedelt. Sealt me neid ei leia, olgugi et omal ajal oli ta tuntud revolutsionäär, kes juba 1908. aastal kuulus VSDP Tallinna Komiteesse, ja hiljem, 1917. aasta 24. aprillil moodustatud VSDT(b)P Tallinna Komitee propagandistide kolleegiumi koosseisu, võttis osa Oktoobrirevolutsiooni ettevalmistamisest Eestis, Eesti Revolutsioonilise Komitee tegevusest ja ka Eesti Tööraha Kommuuni välja kuulutamisest. Hiljem oli ta Kominteri liige. Nagu paljude teiste eesti kommunistide nimed, nii vajus ka J. Ikmelti nimi Venemaal kolmekümnendatel aastatel unustusse, kadudes stalinistliku terrori süngesse uttu. Kuid ikkagi...

Ühel 1950. aasta juulikuu päeva pärastlõunal viidi mind „rongaga” Stavropoli krai julgeoleku sisevanglast, kus olin juuni algusest istunud eeluurimise all, üle Stavropoli linna-vanglasse. Kõik käis nagu tavaliselt: „rongast” sattusin „boksi”, siis toimus läbiotsimine („šmoon”) ja kõik asjad võeti hoiukambrisse, mind aga kupatati sauna. Alles pärast öhtusööki jõuti minu

„töötlemisega” nii kaugele, et mind saadeti lõpuks mööda ootamatult avaraid vanaaegseid (räägiti, et see vangla olevat ehitatud veel keisrinna Katariina ajal) vanglakoridore kambrisse, mille number oli mäletatavasti 20.

Sisevanglas olid vanad olijad mind hoiatanud, et linnavanglas istuvad ainult krimkad, kes iga uustulnuka kohe paljaks riisuvad. Soovitati igale kahtlasele ligitikkujale preventiivselt kohe vastu vahimist anda. Olukord halvemaks sellest niikuinii minna ei saavat. Need õpetused olid mul meeles, ja kui mind kambrisse lükati ja uks minu selja taga kinni prantsatas, jäin paigale, et ringi vaadata ja mingi ettekujutuse saada sellest, kuhu olen sattunud, mis seltskond siin on ja milliseks olukord võib kujuneda. Esimene mulje oli vastu ootusi rahustav. Suures, kõrge võlvitud laega ruumis, mida ähmaselt valgustas ukse kohalt nõrk lamp, istus piki seinu paiknevatel ühekordsetel lavatsitel ligi paarkümmend meest, kes sugugi ei sarnanenud „krimkadele”. Otse ukse vastas suure laua taga mängisid kaks väga soliidset vanahärrat malet.

Minu ilmudes kõnelused kambris vaibusid. Kõik silmitsesid vaikides uustulnukat, kes nendega võrreldes oli tavatult noor ja mitte kohaliku moe järgi rietatud.

Esimesena katkestas vaikuse üks maletaja-test – suurt kasvu hallipäine, väga intelligentse välimusega juut:

„Kust teie, noormees, siis tulete?”

„Sisevanglast,” vastasin ma lühidalt.

„Seda me teame... Ma tahtsin tegelikult kuulda, kust te pärinate.”

„Eestist!”

„Või nii... noh, siis olete kaugele jõudnud!”

Selle peale kostis kambri sügavusest lõbus hüüe – „Jaan Jaanovits! Pane oma kodinad kokku ja hakka astuma! Sulle tuli vahetus!”

Vasakpoolse seina äärselt lavatsilt tõusis väikest kasvu, veidi kühmus seljaga, kuid väga elavate tumedate silmade ja lumivalgete juuste, kikkhabeme ning vurrudega vana mees. Ta vaatas mulle teraselt otsa, astus lähemale ja, ulatas käe, tutvustas ennast:

„Jaan Jaani poeg Ikmelt, teie kaasmaalane!”

Nimetasin ka ennast ja tähendasin muuseumi et tal on ilmselt üks väga tähtis nimekaim, kunagine Eesti Tööraha Kommuuni tegelane!

Minu vestluskaaslane vaatas mulle taas teraselt otsa, muigas kergelt ja ütles rahulikult: „Eks mina see olengi! On meeldiv kuulda, et kodumaal veel keegi mind mäletab!”

Kamber lagistas naerda. Mina aga olin rabatud. Kõike võisin oodata, aga mitte seda, et satun siin, Stavropoli vanglas, ühte kambrisse Eesti Tööraha Kommuuni kunagise tegelasega!

Nähtavasti selleks, et mind kambri lõbuks veel rohkem segadusse viia, tõusis laua tagant malet mänginud hallipäine juut, kummardus pidulikult ja tutvustas ennast: „Vaisfeldt, kunagine Pravda toimetaja!”

Efekt oli saavutatud! Olin täielikus segaduses, nii et enamiku järgnevate, ennast tutvustanute nimed ja varajasemad tegevusalad enam meelde ei jäänud. Kuid erandi moodustas suurte vurrudega vanahärra, kes valvel sammus ligi astus ja raporteeris, et on Denikini armee kasakateväe jessauul, ja lisas:

„Vaata, noormees, neid kahte „turakat”! (seejuures ta osutas Ikmeltile ja Vaisfeldtile) 1917. aastal nad tegid revolutsiooni ja hiljem sõdisid edukalt meiega! Nüüd aga istuvad meiega koos ühes kambris!”

Vaisfeldt turtsatas selle peale: „Oleks ma aimanud, mis sellest tegelikult välja tuleb, ma oleks sandarmiks läinud!”

Kasakaohvitser arvas sellepeale: „Sind ei oleks võetud! Sa oled ju juut! Nii et ära kurvasta! Sul lihtsalt ei olnud valikuvõimalust!”

Kamber lagistas naerda!

Kui tutvustamine oli lõppenud ja ma olin kambrielanike paljudele küsimustele andnud „ammendava vastuse”, tehti mulle Ikmelti kõrvale lavatsile ruumi. Koridorist anti märku magamaminemiseks ning sel õhtul ma temaga enam vestelda ei saanud.

Lähematel päevadel oli mul võimalusi Ik-

meltiga pikemalt vestelda. Eesti keelt ta minuga kõneledes ei kasutanud. Nähtavasti oli ta selle kas põhjalikult unustanud või ei kasutanud lihtsalt ettevaatusest. Igatahes vestlesime ainult kõigile arusaadavas vene keeles.

Selgitanud endale, kes ma olen ja kuidas sattunud vanglasse, tundis Ikmelt huvi ka minu vanemate vastu. Minu suureks üllatuseks selgus, et ta oli tundnud nii minu ema kui isa.

Teadsaades, et minu ema neiu põlve nimi oli Klaara Kruus ja et kuni 1922. aastani ta elas Petrogradis ja töötas tehases „Elektrosila”, kirjeldas ta ema täpselt sellisena, nagu mäletasin teda vanadelt fotodelt, ja ütles, et Klaara olevat olnud kahekümnendate aastate alguses Petrogradis talle asjaajajana abiks mingisuguse „Proletkulti” Eesti klubi tegevuse organiseerimisel. Aastaid hiljem, jutustanud sellest vestlusest oma emale, sain kinnitust, et Ikmelt ei eksinud.

Ka minu isa Artur Pihlak ütles, et mäletavat veel sellest ajast, kui ta enne Esimest maailmasõda oli teinud agitatsioonitööd Peterburis õppivate eesti üliõpilaste seas. Nii see, et isa õppis tol ajal Peterburgis teedeinstituudis, kui ka tema välimuse kirjeldus olid õiged.

Vanglas ei ole kombeks pärida kaasvangidelt, mille eest üks või teine nendest istub. Kuid tundes end pärast seda vestlust peaaegu et Ikmelti perekonna tuttavana, ja uudishimust ajendatuna (murdusin pead selle üle, mille eest küll võib §58-ga vangis istuda vana bolševike partei liige, elupõline revolutsionäär ja sotsialismi eest võitleja, EKP kunagine juhtiv tegelane), sõandasin ma seda temalt siiski pärida. Vastus, mille sain, oli täiesti ootamatu ja näis absurdne:

„Eks ikka selle 1. detsembri ülestõusu pärast!”

„Kuidas? Kas sellepärast, et see läbi kukkus?”

„Ei! Sellepärast, et ma juba ette, põhjendatult, püüdsin tõestada, et see kukub läbi!”

Vestlusest on mul meelde jäänud järgnevad momendid:

Kui Kominterni Eesti sektiioonis arutati ja otsustati ülestõusu teostamise küsimust, oli Ikmelt, ja veel mõned teised, hääletanud selle vastu. Oma seisukoha põhjenduseks esitas Ikmelt kirjalikult eriarvamuse, milles väitis, et Eestis ei ole momendil ülestõusu korda-minekuks vajalikku revolutsioonilist situatsiooni, sest mõisad on likvideeritud, talupojad said maad, tööstuses on kehtestatud 8-tunnine tööpäev jne. Sellega olid tööraha, esmajoones talupoegade, majanduslikud nõudmised esialgu rahuldatud. Seepärast ei ole kindel, et ülestõus leiab massidelt vajalikku tuge.

Ilma viimaseta kukub ülestõus läbi ja revolutsiooniliikumise põhikaader lihtsalt hävitatakse.

Arvan, et ajaloolastele pakuks huvi otsida Kominterni Eesti sektsiooni arhiivist, või Ikmelti juurdlustoimikust üles selle eriarvamuse tekst, või vähemalt andmedki selle esitamise kohta. Ei ole välistatud, et sellise otsingu juures võib avastada veel nii mõndagi, mis aitab välja selgitada võib-olla veel praegu tundmatuid üksikasju sellest, kuidas tegelikult valmistati ette 1. detsembri ülestõusu, kuidas kõik toimus ja millist osa selle ülestõusu läbikukkumine mängis NSV Liidus elanud eesti kommunistide edasises saatuses. Võib arvata, et see osa oli võrdlemisi oluline, sest eriarvamus, mille olevat esitanud Ikmelt ülestõusu ettevalmistamise kohta selle ettevalmistamise ajal, oli figureerinud tema arreteerimise põhjusena 1935. või 1936. aastal ja süüdistustes, milliseid talle esitati.

Veel meenub mulle üks huvitav moment meie viimasest vestlusest Ikmeltiga. Küsisin, kas tema kui elukutseline revolutsionäär, kes juba tsaariajast alates on pühendanud kogu oma elu võitlusele sotsialismi kehtestamise eest, võib öelda, et on saavutatud see, mille eest ta on võidelnud ja mille nimel on toodud nii suuri ohvreid?

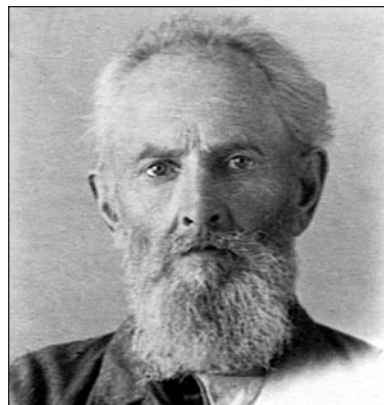
Ikmelt vaikis keskendunult mõnda aega, siis aga vastas:

„Teadke, noormees, ma olin sotsialist, olen seda praegugi ja jään selleks elu lõpuni. Sellel aga, mis toimub praegu, pole midagi ühist sotsialismiga, mille eest mina olen kogu oma elu võidelnud.”

Ta tõusis lavatsilt ja hakkas mööda kambrit edasi-tagasi jalutama. Rohkem me ei vestelnud, sest mõni tund hiljem kutsuti mind koos asjadega kambrit välja. Minu „huvireis” mööda GULAGi arhipelaagi labürinti, mis ka edaspidi pakkus nii mõnesidki üllatavaid kohtumisi, jätkus.

Võrreldes paljude teiste Eesti kommunistidega, kes kolmekümnendatel aastatel sattusid NKVD valtside vahele, oli Jaan Ikmeltil tublisti vedanud – teda ei lastud maha, vaid mõisteti suhteliselt lühikeseks ajaks vangi. Palju aastaid talle tegelikult anti – ei tea, kuid mäletan vihjet, et karistuse lõpu tähtaeg olevat olnud sõja ajal. Seega ei saanud see ületada kümnet aastat.

Meenub J. Ikmelti arvamus, et sellise „leebe” otsuse põhjuseks olevat olnud asjaolu, et oma eriarvamuse 1. detsembri ülestõusu organiseerimise kohta oli ta esitanud individuaalselt, aga mitte koos teiste teisitimõtlejatega, kes esitasid oma arvamuse ühiselt. Kõik viimased mõisteti tema arvates surma. Poliitvange sõja ajal ei vabastatud ja Ikmeltil tuli istuda üle aja. Kui ta vabastati

Jaan Ikmelt (1885–1953)

(vist 1947. aastal), asus ta elama oma tütre juurde Stavropoli krais. Ta arreteeriti uuesti 1949. aastal ilma mingit uut süüdistust esitamata. Ainult vana asja põhjal. Nagu ka enamiku nendest, kes meiega koos kambri istusid ja Erinõupidamise otsust ootasid. Milliseks see kujunes, ma ei tea, nagu ei tea ka J. Ikmelti edasist saatust.

Kuna ENE 3. köide, mis läks ladumisele 1986. aastal, vaikib Jaan Ikmeltist, on põhjust arvata, et teda selleks ajaks veel polnud rehabiliteeritud, või lihtsalt ei tahtnud meie toonased kommunistid temast Eestis midagi teada.

Endine Pravda toimetaja Vaisfeldt, kes mind kambri nr. 20 esimesena kõnetas, oli oma karistusaja veetnud Norilskis, kuhu ma lõpuks ka ise sattusin. Ta oli seal töötanud kombinaadi varustuskontoris „Norilksnab”. Ta jutustas selle kombinaadi kohta palju huvitavat. Selle „Norilksnabi” kontoriga oli mul endal hiljem palju tegemist minu 25-aastase tegevuse jooksul Norilski kombinaadis. Kuid see on juba omaette peatükk.

Arno-Toomas Pihlak

(1926)

Lõpetanud Norilski Öhtuse Industriaalinstituudi mäenduse fakulteedi 1966. 1974. aastal kaitses NSVL TA A.A. Skotsinski nimelises Mäeasjanduse Instituudis kandidaadi kraadi. Töötab alates 1982. aastast Keemilise ja Bioloogilise Füüsika Instituudis.

Represseritud. Olnud asumisel Kirovi oblastis 1941–1947. Arreteeritud 1950. aastal ja kandnud karistust Norilskis ning vabanenud 1956.